

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ТАХРИРИЯТ ХАЙЪАТИ:

Бош муҳаррир:

проф. Набиев Д.Х.

Бош муҳаррир ўринбосари

доц. Холмирзаев Н.С.

Масъул котиб

ф.ф.д. Жумаев Т.Ж.

Тахририят хайъати аъзолари:

проф. Баҳриддинова Б.М.

проф. Бўриев О.Б.

проф. Ёзиев Л.Ё.

проф. Жабборов А.М.

ф.-м.ф.д. Имомов А.

к.ф.д. Камолов Л.С.

проф. Кучбоев А.Э.

проф. Менглиев Б.Р.

т.ф.д. Мўминова Г.

проф. Нормуродов М.Т.

проф. Нурманов С.Э.

проф. Очилов А.О.

п.ф.д. Расулов А.И.

ф.ф.д. Тожиева Г.Н.

проф. Тўраев Д.Т.

проф. Умирзаков Б.Е.

проф. Хайриддинов Б.Х.

ф.-м.ф.д. Холмуродов А.Э.

проф. Чориев С.А.

проф. Шодиев Р.Д.

ф.ф.д. Шодмонов Н.Н.

проф. Эркаев А.П.

ф.ф.д. Эрназарова Г.Х.

проф. Эшов Б.Ж.

проф. Эшқобилов Ю.Х.

проф. Курбонов Ш.Қ.

проф. Қўйлиев Б.

проф. Ҳакимов Н.Х.

доц. Орипова Н.Х.

доц. Рўзиев Б.Х.

доц. Эшқораева Н.

доц. Курбонов П.Қ.

доц. Ҳамраева Ё.Н.

Журнал 2009 йилда

ташқил этилган

Манзилимиз:

180003, Қарши, Кўчабоғ, 17.

Қарши давлат университети,
Бош бино.

Тел.: (97) 385-33-73, (99) 056-33-14,

web-sayt: xabarlar.qarshidu.uz

E-mail: qarduxj@umail.uz

Telegram: t.me/Qardu_xabarlari

2022
6/2(56)

ҚарДУ ХАБАРЛАРИ

Илмий-назарий, услубий журнал

**Ижтимоий-гуманитар
фанлар**

Муассис: Қарши давлат
университети

**Журнал Қашқадарё вилояти
Матбуот ва ахборот бошқармаси
томонидан 17.09.2010 йилда
№ 14–061 рақамли гувоҳнома
билан қайта рўйхатдан ўтган.**

Мусахҳихлар:

З.Рахматова
М.Набиева
З. Кенжаева
Ж. Буранова
Б.Турсунбоев

Саҳифаловчи

Я.Жумаев

Навбатчи

Т.Жумаев

Техник муҳаррир

М.Раҳматов

Журнал Ўзбекистон
Республикаси Вазирлар Маҳкамаси
хузуридаги Олий аттестация
комиссияси Раёсатининг қарорлари
билан *физика-математика, кимё,
биология, тарих, фалсафа,
сийсатишунослик, филология,
педагогика-психологи ва иқтисод*
фанлари бўйича докторлик
диссертациялари асосий илмий
натижаларини чоп этиш тавсия
этилган илмий нашрлар рўйхатига
киритилган

Йилига 6 марта

чоп этилади

Журналдан олинган материалларга
“ҚарДУ хабарлари” журналидан
олинди”, деган ҳавола берилиши
шарт.

Муаллифлардан келган қўлёзма
материаллар эгаларига
қайтарилмайди.

МУНДАРИЖА ТАРИХ

Nazarov N. A. Tarixiy jarayonlarda etnik transformasiyalashuv omili.....
Тиловов Ф. Ҳунармандчиликнинг сурхондарё иқтисодидаги ўрни.....
Jo'rayev I. Qashqadaryo viloyati madaniy meros obyektlarini o'rganishning tashkiliy va amaliy jihatlari.....
Махамов М. Ўзбек халқининг заргарлик санъати: кеча ва бугун.....
Ҳайитов Ж.Ш. Ўзбекистонда мевали дарахтларнинг маҳаллий ва хорижий навлари тарихига доир.....
Маллаева Ф.Р. Мустақиллик йилларида нефть ва газ саноатининг ривожланиши тарихи (Муборак нефт-газни қайта ишлаш корхонаси 90-98-йиллар мисолида).....
Эргашев У.Қ. Жанубий Суғднинг қадим шаҳарларидан бири Ғузор тарихига доир айрим маълумотлар.....
Сайфуллаев Б.Д. Марказий Осиё минтақасида тинчлик ва барқарорликни таъминлаш борасида Ўзбекистон-Ҳиндистон ҳамкорлик алоқалари.....
Ражабов Қ. Қашқадарё ва Сурхондарё воҳаларида совет режимига қарши истиклол жанглари (1925-1935 й.).....
Темиров Ф.У., Бешимов М.К. Садриддин Айний – тарихчи олим.....
Жуманиёзов Ф.Б. Мустақиллик йилларида Хоразм вилоятининг ташқи меҳнат миграцияси жараёнининг ривожланиши ва унинг вилоят иқтисодиётига таъсири.....
Оқназарова М. Қарши давлат университетида психолог кадрлар тайёрлаш ишининг ҳолати.....
Jabbarova I.X. Qarshi cho'lini o'zlashtirish jarayonida suv xo'jaligi mutaxassislarini tayyorlash masalalari.....
Буриев З.Т. Россия империяси томонидан Каспийорти вилоятига кўчирилган аҳолининг ижтимоий-иқтисодий аҳволи.....

ФАЛСАФА

Саломова Н.М. Нафс, эҳтиёж ва меъёр.....
Саидов Б.Ж. Қашқадарё воҳасида бола тарбияси анъаналари.....
Назаров Р.Н. Интернетдаги ижтимоий тармоқлар – тарихга оид билимларни ўзлаштириш манбаи.....
Холиқов Ю.О. Янги Ўзбекистонда миллатлараро бағрикенглик муносабатларни ривожлантиришнинг фалсафий асослари.....
Сагдуллаева Д.Ш. Демократик янгиланишлар шароитида ҳуқуқий онгнинг ўрни.....
Тўраева А.П. Глобаллашув шароитида оила аъзолари функцияларининг трансформацияси.....
Худайбердиева Ҳ. Шарқ фалсафасида ватанпарварлик тарбиясига доир маънавий-ахлоқий қарашлар.....
Shaymanova A.E. Uchinchi renesans poydevorini shakllantirishda intellektual mulkdorlar qatlamining o'rni va roli.....
Юнусова Г.С. Қалб камолоти – инсон комиллиги бош мезони.....
Намозов Б.Б. Мовароуннаҳрда темурийлар даврида тасаввуф намояндаларининг маърифатли курашига бир назар.....
Қурбонмурадов Б.У. Диний экстремизм ва терроризм – жамият барқарорлигига таҳдид.....

СИЁСАТШУНОСЛИК

Кахарова М.М. Германияда ижтимоий-маънавий муҳитга таъсир этувчи омилар:оиладаги муносабатлар.....
Тўраев К.С. Виртуал маънавий таҳдидларнинг шакл ва хусусиятлари.....

ФАЛСАФА

НАФС, ЭХТИЁЖ ВА МЕЪЁР

Саломова Н.М. (Бухоро шаҳар тиббиёт бирлашмаси “Саломатлик” маркази)

Аннотация. Мақолада нафс, эҳтиёж ва меъёр тушунчаларининг алоқадорлиги ҳақида фалсафий мулоҳазалар юритилади. Фалсафий фикрлар тараққиётида нафс муаммосининг Қадимги Ҳиндистон, Хитой фалсафий таълимотларида, Қадимги юнон файласуфлари қарашларида, Қадимги Шарқ алломаларининг мулоҳазалари, жумладан Ибн Сино, Носир Хисрав, Абу Наср Форобий, Алишер Навоийнинг асарларидаги талқини таҳлил қилинган. Мақолада нафс, эҳтиёж ва меъёр тушунчаларининг диалектик алоқадорлиги таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: Ибн Сино, табиий (биологик) ва маънавий, руҳий меъёр, эҳтиёж, оқилона, зарурий эҳтиёж.

Ключевые слова: Ибн Сина, природная и духовная, индивидуальная мера, потребность, разумная и необходимая потребность.

Аннотация. Статья содержит философские размышления о соотношении понятий желание, потребность и норма. В развитии философской мысли интерпретация проблемы Я в философских учениях Древней Индии и Китая, взгляды древнегреческих философов, мнения древневосточных ученых, в том числе труды Ибн Сины, Насыра Хисрава, Абу Насра Фараби, Алишера Навои. В статье анализируется диалектическая связь между понятиями желание, потребность и норма.

Ключевые слова: Ибн Сина, естественное (биологическое) и духовное, духовная норма, потребность, разумная, необходимая потребность.

Annotation. The article contains philosophical reflections on the relationship between the concepts of desire, need and norm. In the development of philosophical thoughts, the interpretation of the problem of self in the philosophical teachings of Ancient India and China, the views of Ancient Greek philosophers, the opinions of Ancient Eastern scholars, including the works of Ibn Sina, Nasir Khisrav, Abu Nasr Farabi, Alisher Navai, is analyzed. The article analyzes the dialectical relationship between the concepts of desire, need and norm.

Key words: Ibn Sina, natural (biological) and spiritual, spiritual norm, need, reasonable, necessary need.

Нафс – тасаввуф фалсафасининг асосий категорияларидан бири. Меъёр ва эҳтиёж – фалсафа ҳамда иқтисоднинг асосий категорияларидан бири. Ҳар уччала категория бир-бири билан диалектик алоқадор бўлиб, улар – сиёсат, иқтисод, ижтимоий мунособатлар, ахлоқ-одоб, саломатлик, қурилиш ва архитектура – қўйингчи, ҳаётнинг барча жабҳаларида амал қиладиган ҳамда энг долзарб муаммолардан биридир.

Ўсимлик, ҳайвон, одам – улардаги умумийлик табиатнинг тирик, жонли борлиги бўлиб, замонавий биологияда биота деган тушунча орқали ифодаланади. Уларнинг яъни ўсимлик, ҳайвон ва одам нафсга эга.

Ўсимликлар нафси чегаралангани боис улар ҳаёт учун зарур озукани меъёрдан ортиқча олишга эҳтиёжи йўқ. Худди шунингдек, ҳайвонлар ҳам биологик эҳтиёжи чегарасидан чиқмайди. Бошқача иборалар билан айтганда, зарурий биологик эҳтиёж чегараси (табиий экологик меъёр)дан чиқишмайди. Энг оддий мисол, асалари гул нектарида глюкоза миқдори 4,25%дан юқори бўлган гулларга қўнади. Ундан камига асло қўнмайди. “Йиртқич балиқ ва тинчликсевар балиқ” орасидаги мутаносиблик 1:30 ни ташкил этади, бу табиий-экологик меъёр бузилса, экотизим парокандаликка учрайди.

Меъёр категорияси фалсафадаги энг қадимий категория. Унинг ҳозирги замонавий мазмун-моҳияти билан илк даврда изоҳланган моҳияти орасида фарқ талайгина. Меъёрнинг асл моҳиятини тўлиқ англамоқ учун тарихга назар ташласак.

Қадимги Хитой Моистлар мактабининг асосчиси Мо Ди (э.о. 480-400 йиллар) бундай деб ёзади: “Меъёр – бу қўп ва камликнинг ўзаро алоқадорлигидир. Илон кулча сингари ўралиб олади ва ипдек чўзилади... Бир хонада она ва фарзанд, яъни ёши улуг ва бола яшашади. Икки абсолют қарама-қаршилик бу оқ ва қорадир. Йўлдан бораётган инсон бир вақтнинг ўзидаёқ йўл ораси ҳамда унинг икки четини қўра олади” [1;72]. Мо Ди таълимотига қўра, меъёр қарама-қаршиликларнинг ўзаро алоқадорлигидир. У меъёрнинг икки четки чегараларига эътиборни қаратди ҳамда уларнинг моҳиятини ёритишга ҳаракат қилди. Меъёрнинг таркибига ҳар хил миқдорлар, қарама-қарши сифатлар борлиги ҳақидаги илк тасаввурлар Мо Ди таълимотида ўз изоҳини топган.

Хан Фэй (э.о. 280-233 йиллар) меъёрга риоя этиш “дао бўйича” ҳаракат қилиб яшашдир. Меъёрга риоя этишни уйдасидан фақат доно инсонларгина чиқа олади, деб уқтиради. Бизнинг қадимий ўзбек нақлларимизда юқорида фикрлар қуйидагича ифодаланган: “Қари бор уйда, қўй ҳам, бўри ҳам омон яшайди”. Яъни хонадондаги қари киши барча оила аҳлини маъёр тарозуси сақлашга даъват этади, деган фикр уқтирилган.

Юнон мутафаккири Гесиоднинг “ҳамма нарсада меъёрга риоя қил!” деган нақли негизида аниқлик, тартиблилик, ахлоқ-одоб қоидаларига риоя қилиш, меҳнатсеварлик, асраш-авайлаш қабила ётади. Гесиоднинг: “Меъёрга амал қил ва ҳар ишни ўз вақтида бажар!”, нақли барча ишларда ҳўжалик, оила, сиёсатда ҳам зарурдир. Меъёр бу пайт гоҳ мўътадиллик, гоҳ тежамкорлик, гоҳ аниқ муддат тарзида намоён бўлади. Гесиод ўзининг шахсий ҳаётида ҳам бу нақлга қатъий риоя қилгани учун кичик мулкдор - ер ҳўжайини фаолиятида унга катта фойда келтирди.

Гесиод ҳатто худолар билан муносабат пайтида ҳам бу қоидага амал қилиш – энг одил йўл эканлигини таъкидлаб бундай ёзган: “Мангу абадий худолар йўлидаги назр–қурбонликлар фақатгина етарлича бўлсин!”[2;109].

Гесиод айтган доно фикрлар “Ҳадис”ларда ҳам қайта-қайта тилга олинган. Шундай қилиб қадимги Юнонда меъёр:

Меъёр – рухнинг мўътадил ҳолати

Меъёр –тартиблилик, илоҳий гўзаллик

сифатида талқин этилган.

Демокрит ёзади: “Инсонлардаги мўътадиллик уйғун ҳаётдан ва қониқишларнинг мўътадиллигидан пайдо бўлади. Етишмовчилик ҳам, ортиқчалик ҳам киши қалбини ларзага келтиради”[3;153]. Етарлилик зарурий эҳтиёжнинг қондирилишидир. Етарлилик оқилона эҳтиёж билан синонимдир.

Юнон донолари “меъёр ҳисси Худоларнинг инсонга инъом этган олий ҳадяси” деб ҳисоблашган.

Суқрот: “Меъёр – хоҳишларни жиловлаб яшаш демакдир” деб ички рухий меъёр ҳақида фикр билдирган бўлса ҳам унинг назаридан ташқи меъёр ҳам четда қолмаган: “Қийинишда олифталиқ қилмасдан, нафис бўлишга ҳаракат қилинг, одоб қўркамлик, исрофгарчилик эса олифталиқ белгиси”. Инсон оқилона эҳтиёж, зарурий эҳтиёж маъноларини англаб уларга амал қилиши лозим.

Қадимги юнонликлар меъёрсизликни “гюбрис” – дағаллик, қўполлик, безбетлик деб тушунишган бўлишса, меъёрни роса улуғлашган, унинг баъзи қирраларини очишган, аммо фалсафий моҳиятини тўлиқ ёрита олмаганлар.

Марказий Осиё мутафаккирлари меъёр категориясининг хилма-хил йўналишларини ҳамда борлиқда намоён бўлиш шакллари кўрсатиб ўтдилар.

Масалан, “Байт ул-хикма” илмий мактаби, “Маъмун академияси” ҳамда Улуғбекнинг астрономия мактаби намояндалари ўрганилаётган объектдаги миқдор ва сифатнинг яхлитлиги, ягоналигида ўргансалар-да, миқдорга катта урғу бердилар. Жобир Ибн Хайян, ал-Қиндий, Ар-Розий, Ибн Синоларнинг илмий-амалий изланишларида сифат устуворлик қилди. Улуғ олимлар, доноларнинг ҳар бири олам меъёрини билиб, уни топа олганлари учун ҳам тарихда ўз номларини муҳрлай олдилар.

Ўзининг бутун умрини олам борлиғидаги меъёрларни билишган интилиб, унга эришган алломалар талайгина:

1. Ер борлиғи меъёрларининг ўлчовчилари – Беруний; Фарғоний;
2. Саломатлик ва беморлик меъёрларини аниқлаган – Ар-Розий, Ибн Сино;[2;109]
3. Юлдузлар меъёрини аниқлаган – Улуғбек ва унинг илмий ҳамкорлари;
4. Бинолардаги нақшлар уйғунлигини аниқлаган – Жамшид Коший;
5. Инсон руҳий олами меъёрини аниқлаган - Ғаззолий, Жалолиддин Румий, Баҳоуддин Нақшбанд каби донишмандлар номи жаҳонда абадийликка муҳрланган улуғлардир.

Ўрта Осиё мутафаккирларини энг катта ютуқларидан бири шунда эдики, уларнинг кўпчилиги дунёвий ҳамда диний фанларни биргаликда ўрганиб, уларнинг тараққиётига салмоқли ҳисса қўшдилар. Борлиқни ўрганаётган пайт, амалиётда ҳар бир объектни катта-кичик, муҳим ва аксинча номуҳим бўлган миқдор ва сифатий характеристикаларига, кўз илғамас миқдор ўзгаришларига жиддий эътибор бердилар. “Маълум миқдор”, “номаълум миқдор”, “аниқ миқдор”, “энг кичик миқдор”, “энг катта миқдор”, “хос миқдор”, “кўз илғамас миқдор”, “мукаммал миқдор”, “табиий сифат”, “табиий бўлмаган, табиийликка қарши сифат”ларни чуқур ўргандилар. Бу ютуқлари туфайли улар жаҳон илмига тамал тошини қўйдилар. Ўз давридаёқ оламни асраш, инсон руҳини комилликка етакловчи омилларни ишлаб чиқдилар.

Носир Хисрав “Офокнома” деган асарида нафсни тўртга бўлади:

- 1.Аммора – ҳукм берувчи, фармон берувчи;
- 2.Лаввома – мазамат қилувчи, азоб берувчи;
- 3.Мулҳима – илҳом берувчи;
- 4.Мутмаъина – устивор”[4;94]. Ҳар бир нафс сифат жиҳатдан бир-биридан катта фарк қилади. Аммора нафсни оловга, лаввома нафсни сувга, мутмаъинани тупроққа таалукли дейишади. Мансур Ҳаллоҷ қатли олдида ўғлига шундай насиҳат қилади:”Нафсинг сени эгарлаб олмасдан олдин, Сен уни эгарлаб ол.”[5;45]. Мансур Ҳаллоҷ инсонни руҳий меъёрдан чиқарувчи омил нафс аммора эканлиги билгани учун ҳам, ўз қатли олдида ўғлига айнан нафсни эгаллаб олиш – инсон осойишта яшашининг мезон эканлигини таъкидлаган. Нафс, кибр, манманлик, димоғдорлик, кеккайишлар – булар бари меъёрсизликдир.

Носир Хисравнинг “Офокнома” асаридаги тўрт хил нафснинг моҳиятини ёритишда қуйидаги чизмадан фойдаланиш фикримизни ифодалашни осонлаштиради деб ҳисобладик:

Аммора	Лаввома	Мулҳима	Мутмаъина
1.Жаҳл	Зухд	Илм	Ҳаёлик
2.Ҳашм	Тақво	Ҳикмат	Тўла сабр
3.Бўғз	Ранж	Имон	Таслим
4.Қаҳр	Инсоф	Дониш	Ризо
5.Кина	Закот	Вафо	Эҳсон
6.Кибр	Ихлос	Меҳр	Адл
7.Ҳасад	Ҳаж	Рақс ва само	Шафқат
8.Бухл	Савм (рўза)	Важд (шавқ)	Авф
9.Нифок	Сало (ибодат)	Ҳалолат	Паноҳ
10.Ғийбат	Жихоз		Қаноат

		Сўзининг мақбуллиги	
Аммора нафс- Кофирлар нафси	Лаввома нафси – мўминларнинг нафси	Мулҳима нафс- Авлиё оллоҳлар нафси	Мутмаъина – бу анбиё-оллоҳларнинг нафси
	Ш а р и а т	Т а р и қ а т	Ҳ а қ и қ а т

Носир Хисрав ўзининг “Офоқнома” асраида келтирган нафснинг тўрт хилидан қуйидаги хулосаларга келдик:

1. Нафс аммора – меъёрсизлик (нафси бузук, нафс бандаси, шахвоний ҳирсини жиловлай олмаган махлуқ ва ҳ.);
2. Лаввома нафс – инсон руҳий меъёрининг илк поғонаси (мўминлар нафси ёки шариат аҳлидагилар нафси);
3. Мулҳима нафс – руҳий меъёрнинг ўрта поғонаси (авлиёлар нафси ёхуд тариқатга кирганлар нафси);
4. Мутмаъина – руҳий меъёрнинг юқори барқарорликка эришган босқичи (анбиёлар нафси- ҳақиқат аҳлининг нафси).

Бу инсон ички руҳий меъёрларининг узвий тизимидир. Бу ўринда шуни таъкидлаб ўтиш жозик, табиат борлигидаги меъёрлар инсон руҳий меъёрига қараганда нисбатан барқарор бўлади. Инсон руҳий меъёри эса жараёндаги меъёрдир. Инсон гоҳ меъёрга амал қилпади, гоҳида эса амал қилмай қўяди. Фақат маънавий камолотни эгаллаган инсонлардагина руҳий меъёр барқарорлашиб боради. Тамкин ҳолат – руҳий меъёрнинг барқарор, қатъий меъёридир. Тасаввуф фалсафаси билан айтганда: Мўмин – Обид – Зоҳид – Ориф – Авлиё – Набий – Расул – Пайғамбари улул Аъзам – Хотимул авлиё [6;25] инсон руҳий меъёрининг мукаммаллашиш босқичлари (меъёрлар узвий тизими)ни ўринли таъкидланган. Оддий, бекарор меъёрнинг илк босқичи маънавий камолот босқичининг чўққисига етганда барқарор, қатъий меърга алмашинади.

“Нафс аммора, -деб тўғри таъкидлайди А.Ф.Файзуллаев, одамдаги ҳайвоний руҳ. У гўё бар аждарҳо”[7;34]. Нафсни ҳозирги замон нуқтаи назари бўйича иккига ажратади: 1. Зарурий нафс. Зарарли нафс.[7;34] Зарурий нафс – одам ҳаёти учун эҳтиёжий зарурат экан илгарилари ҳам, ҳозир ҳам ва келажакда ҳам у бўлади. Бунда инсон эҳтиёж чегарасини билиб фаолият юритиши назарда тутилган.

..Зарарли нафс... асоси нафси бузуклик”. Юқориги фикрда озгина эътирозимиз бор. Бу ерда эҳтиёж ва нафс категориялари озгина қўшилиб қолгани сезилмоқда. Аслида О.Файзуллаев ҳақ фикрни илгари сурмоқдалар.

Мавлоно ёзади: “...одам борки, денгизларга қонмас, одам бўладики, бир томчи сув билан кифояланади, ортиқчаси унга зарар келтиради. Бу фақат маъно оламида, яъни илм ва ҳикматда эмас, балки ҳамма нарсада шундай. Дунёдаги мол-мулклар, олтинлар, қимматбаҳо тошлар конлари сўнгсиз ўлчовдир. Бироқ улар инсонга баҳоси миқдорида келади. Ортиқчасини эса кўтараолмай, ақлдан озади.”[8;43]. Бу борадиги ғоя – инсондаги зарурий (оқилона) эҳтиёжни билиш ва унга амал қиши оламда яшаш одобларидан бири - эканлигига ишора қилинмоқда. Демак, Жалолиддин Румий ўз давридаёқ “эҳтиёж” билан “зарурий (оқилона) эҳтиёж” орасидаги фарқларни жуда яхши фарқлай билган. Юқорида О.Файзуллаев “зарурий нафс” деган тушунча орқали аслида зарурий (оқилона) эҳтиёж чегараларидан чиқмасликни, айнан нафсга куллик ёхуд аксинча ундан ғолиблик, инсон моҳиятини белгилашини назарга тутган.

Инсонда “манфаат”, “фойда”, “эҳтиёж” тушунчаси билан диалектик алоқадордир. Алишер Навоий ўзининг “Фарҳод ва Ширин” достонининг бошланиш қисмида бундай ёзади: “Инсон мақсадсиз ҳеч қандай ҳатти-ҳаракатни амалга оширмайди.”

Худди шу фикрни у “Садди Искандарий” достонида ривожлантириб бундай ёзади: “Инсонлар муайян соҳада эҳтиёж сезмасдан туриб ҳаракат қилишмайди. Инсон қачонки унинг манфаатлари ҳукм қилсагина ҳаракатга келади ва фақат фойда келадиган

нарасагина интилади. Шундай экан, билингки: мақсади фойда бўлмаган ҳаракат инсон томонидан амалга оширилмайди”.

Зарурий нафси – оқилона эҳтиёж билан диалектик алоқадорлигини назарга олган. Эҳтиёж ўз моҳиятига кўра:

1. Табиий, моддий, зарурий эҳтиёж;
2. Биологик, физиологик эҳтиёж;
3. Маънавий руҳий эҳтиёжга;
4. Оқилона иқтисодий, эстетик эҳтиёж;
5. Нооқилона эҳтиёж ва ҳ.ларга бўлинади.

Ҳар бир инсоннинг қиймати унинг одамийлиги билан белгиланса-да, инсонлар ҳуқуқ-атворида манфаат ва ақл тинимсиз курашади. Баъзи инсонлар ўз манфаатларини ҳалол меҳнат ва ижтимоий жиҳатдан фойдали фаолият билан, бошқаларнинг манфаатларини поймол қилмасдан амалга оширса, бошқалари моддий манфаатларини товламачилик ва куч ишлатиш, алдов, тўхмат, ифво ва ҳатто куч ишлатиш билан амалга оширишади. Ўз фойдаси йўлида инсонларни алдашади.

Тасаввуф аҳлининг баъзи вакиллари нафси етти даражага ажратадилар, аммо моҳият бир. Нафс амморани енгиб, тамкин ҳолат яъни руҳий меъёрнинг барқарор поғонасига эришишдир.

Марказий Осиё мутафаккирларидан ўткир ақл соҳиби Абу Наср Форобийнинг “эҳтиёж” категориясини ишлаб чиқди. Аммо ушбу категорияни янада ривожлантирган Беруний бўлди. У “Эҳтиёж” категориясини мукамал ишлаб чиқди. Эҳтиёжни қондиришда инсон меҳнати ва хусусан, меҳнат тақсимотининг ролини чуқур таҳлил қилиб берди. Меҳнат – инсоннинг муайян мақсадга қаратилган фаолиятидир. Тарихда Беруний биринчилардан бўлиб, оддий ва мураккаб меҳнат турларини бири-биридан ажратди. Иш ҳақини ана шу фарқни инобатга олиб ва унумдорликка қараб белгилаш зарурлигини уқтирди.[9;187] Беруний меҳнат унумдорлиги масаласини ҳар томонлама чуқур тадқиқ қилди. Тадқиқот натижасида қуйидаги ғояни илгари сурди: **қул меҳнатидан эркин фуқаро меҳнати фаолияти устунлигини исботлаб берди.**

Алишер Навоийнинг юқоридаги фикрлари бизни қуйидаги ҳулосага олиб келади: инсонлар ҳаётий эҳтиёжлар томонидан ҳаракатга келтирилади. Аммо уларнинг барча ҳатти ҳаракатларида – табиат, жамият, инсонлар билан юзага келган фаолиятларида меъёрга амал қилиш ётади. Шу сабабли ҳам **биз меъёрни – борлиқнинг олтин қондаси** десак, асло хато қилмаган бўламиз.

1. Ибн Сино руҳ ва нафси бир-биридан фарқлай олди.
2. Нафс – нафсоний ҳаётнинг моддий бўлмаган бошланиши, сезув, ирода ва ақлий қувватларнинг жамидир.
3. Руҳ – даставвал моддий, яъни бошланишида моддий бўлиб, инсон ва ҳайвонлардаги ҳаётий қувватни ташувчидир.
4. Инсон руҳи ўзига хосдир.
5. Ибн Синонинг “одамнинг руҳи ўлмайди ва кўчмайди”. – деган фикри жуда муҳим. Шуниси қувонарлики, Ибн Сино ўз давридаёқ таъкидлаган фикрлар ўз исботини топди. АҚШ ва Саудия Арабистонида нашрдан чиққан “Қуръон ва ҳозирги замон фани” китобида руҳнинг мавжудлиги ҳозирги замон фани нуктаи назаридан текширилишга киришилди.

Ибн Сино ёзади: “Одам шунинг учун мавжудки, унда мақсад бўлади. У жамиятдан ташқари туролмайди. Яшаш воситаларини иқтисод қилиш мақсадида ўзини-ўзи чеклайди, табиатда ўзига ўхшамаган одамлар бўлмаганда у ҳалок бўлиши мумкин эди. Инсоннинг шундай ўзига хос хусусияти борки, ўша моддий олам билан боғлиқ бўлмаган фикр-ғоялар бор. Шу билан у бошқа тирик жонзотлардан фарқ қилади”. Ибн Синонинг инсон руҳи ҳақидаги таълимоти чуқур ўрганилса инсон психологиясини очишда ва жамият ривожланишини ўрганишда жуда жуда асқотади.

Ибн Синонинг Платон ҳамда Аристотелдан фарқи ҳамда устунлиги шундаки, у нафс ва руҳнинг бир-биридан фарқини тўлиқ англади. Ибн Синонинг яна бир устунлиги шундаки, у инсон танасини ҳам, инсон руҳи, руҳий-маънавий оламини ҳам чуқур ўрганиб, уларни диалектик алоқадорлик ва яхлитликда ҳар томонлама таҳлил этди. Унинг барча асарлар мағзини инсон тана, жасад – табиий, моддий борлик ҳамда руҳий-маънавий борлиги, таффақури ҳақидаги ғоялар ташкил этади. Ушбу жумла айнан шундан далolat беради “Бадан – афзори тақимилоти маънавий” яъни, “Инсоннинг танаси (жасади, бадани – С.Н.) унинг маънавий камолотига эришиш воситаси”, қуролидир. Бутун инсониятни ҳаддини билишга, ҳаддини билиш қони фойда эканлиги ҳақида маслаҳатлар беради, йўл-йўриқлар кўрсатади.

Нафс – инсонни руҳий меъёрдан чиқарувчи омил.

Қаноат, сабр – инсонни руҳий меъёрга киритувчи омил.

Хулоса қиладиган бўлсак, нафс таълимотининг асосий тушунчаларидан биридир. Фалсафий фикрлар тараққиётида инсон нафсини бошқара олиши, назорат қилиши, ўзининг биологик хоҳиш – истакларидан тортиб, токи моддий неъматларга бўлган эҳтиёжларини қондириши жараёнида меъёрга амал қилиши борасида кўплаб қарашлар мавжуд. Қадимги Шарқ алломаларининг инсон баркамоллиги, одамийлик сабоқлари ҳақидаги қарашларида маънавий етукликнинг дастлабки мезони инсон ўз нафсини бошқара олиши, ўз нафсининг қурбонига айланмаслиги ғояси ётади. Нафс ва меъёр тушунчалари тасаввуф таълимотининг асосий тушунчаларидан ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Древнекитайская философия. Том. 2. – М.: Мысль, 1973. – С. 72.
2. Чанышев А.Н. Курс лекций по древней философии. – М.: Высшая школа, 1981. – С. 109.
3. Материалисты Древней Греции. Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура. – М.: Государственное изд. “Политической литературы”, 1955. – С. 153.
4. Носири Хисрав. Офокнома // Садои Шарқ, 1991. – №11. – С. 94.
5. Файзуллаев Омонулло. Нафс, жон ва рух (Қуръон, тасаввуф ва фандаги талқинлари). – Т.: “Akademiya” нашриёти. 2005. – Б. 34.
7. Саломова Ҳ.Ю., Наврузова Г.Н. Тасаввуф ва унинг нақшбандийа тариқатида меъёр. – Бухоро: Муаллиф, 1994. – Б. 25.
8. Жалолиддин Румий. Ичиндаги ичиндадур. – Т.: Янги аср авлоди, 2013. – Б. 43.
9. Salomova X.Y., Inoyatov A.Sh., Salomova N.M. Ibn Sinoning tibbiy ilmiy merosi. – Buxoro: Durdona, 2022. – Б. 127.

Наширға С.Чориев тавсия этган

ҚАШҚАДАРЁ ВОҲАСИДА БОЛА ТАРБИЯСИ АНЪАНАЛАРИ

Саидов Б.Ж. (ҚарДУ)

Аннотация. Ушбу мақолада, Қашқадарё воҳасида бола тарбияси анъаналари эволюцияси тарихи этнографик ва этнологик маълумотлар асосида ёритилган.

Таянч сўзлар: *Қашқадарё воҳаси, ўзбеклар, оила, маҳалла, тўп, жамоа, ёш авлод, бола, этнолокал, тарбия, анъаналар, гап-гаштак, болалар ўйинлари.*

Аннотация. В статье рассматривается история эволюции традиций воспитания ребёнка в Кашкадарьинском регионе (оазисе) на основе материалов этнографии и этнологии.

Ключевые слова: *Кашкадарьинский оазис (регион), узбеки, семья, махалля (квартал), туп (объединение), община, молодое поколение, ребёнок, этнолокал, воспитание, традиции, гаштак (вечеринка), детские игры.*

Annotation. In this article, the history of the evolution of the traditions of upbringing the younger generation in the Kashkadarya region is analysed on the basis of ethnographic and ethnological data.